

УДК 94:355.426 (438) «1944» DOI: 10.26661/swfh-2018-50-054

Варшавське повстання 1944 р. в контексті його передумов, причин та наслідків

В.І. Луцхай

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
inagy@ukr.net

Ключові слова:

Варшавське повстання 1944 р.,
воєнно-політичні передумови,
причини, наслідки, політичні
мотиви, Радянська армія, Армія
Крайова, повсталі, німецькі
війська, Польща, Варшава,
Прага, Вісла, поразка.

У статті досліджується проблема Варшавського повстання 1944 р., в контексті його передумов, причин та наслідків, що було частиною операції «Буря». Встановлено, що ключовими воєнно-політичними передумовами Варшавського повстання було потрапляння Польщі влітку 1944 р. у сферу дій радянської армії (РА) та політичного впливу СРСР внаслідок розгрому групи армій «Центр» і виходу РА до території Польщі, а також утворення 21 липня 1944 р. у Москві Польського комітету національного визволення (ПКНВ) на протипау еміграційному уряду С. Миколайчика.

Аналіз воєнних передумов Варшавського повстання 1944 р., врахування очевидної переваги РА у силах і засобах після розгрому групи армій «Центр», наявності південних плацдармів на західному березі Вісли, ситуації всередині німецького вищого військового командування після замаху на А. Гітлера 20 липня 1944 р. та становища німецьких військ на варшавському напрямку наприкінці липня, наявних у Варшавській окрузі кілька десят тисяч бійців Армії Крайової (АК), формують висновок, що на початку серпня РА була здатна у короткостроковій перспективі звільнити Варшаву від німців. Проте в ніч на 1 серпня наступ РА було призупинено до 9 вересня, в чому, зважаючи на вищезазначені воєнно-політичні передумови повстання, вбачається політична мотивація Кремля через задуми про комуністичне майбутнє Польщі та усунення політичної конкуренції шляхом знищення АК руками німців.

Незважаючи на несприятливі обставини, недостатню озброєність повсталіх, значну перевагу німецьких військ над повсталими у силах і засобах ведення бойових дій, повстанці опанували близько третини території Варшави, включно з частинами правобережної Праги й Чернякува з виходом до берега Вісли, що давало оперативні можливості для її форсування РА з її східного берега. Проте, внаслідок відсутності допомоги з боку РА до початку її наступу на Прагу 9 вересня 1944 р., неможливості дієвої допомоги з боку союзницьких сил та суттєвої переваги німецьких військ Варшавське повстання 1944 р. завершилося поразкою і значними людськими жертвами.

The Warsaw uprising of 1944 in the context of its prerequisite, reasons and consequences

V. Lushchai

National Pedagogical Dragomanov University

Key words:

the Warsaw uprising of 1944,
military-political preconditions,
causes, consequences, political
motives, the Soviet Army,
the Home Army, the rebels,
the German troops, Poland, Warsaw,
Prague, Vistula, defeat.

The article deals with the problem of the Warsaw uprising of 1944, in the context of its preconditions, causes and consequences which were part of «Operation Storm». It was found that the key military-political preconditions of the Warsaw Uprising was the appearance of Poland in the sphere of action of the Soviet Army (SA) in summer 1944 and political influence of the Soviet Union as a result of the defeat of the «Center» Army Group and the exit of SA to the territory of Poland, the formation on July 21, 1944 of the Polish Committee for National Liberation (Lublin Committee) in Moscow against the government of Mikołajczyk.

Analysis of the military preconditions of the Warsaw Uprising of 1944, taking into account the apparent advantage of the SA in the forces and means after

the defeat of the «Center» Army Group, the presence of southern bridgeheads on the west bank of the Vistula, the situation inside the German higher military command after the attempt on Hitler's life on July 20, 1944. and the condition of the German troops in the direction of Warsaw at the end of July, several hundred soldiers of the Home Army (Armia Krajowa, AK) available in the Warsaw district, forms the conclusion that in early August, SA was capable of short-term liberation of Warsaw from the Germans. However, on the night of August 1, the attack of the SA was suspended until September 9, in what, in view of the above-mentioned military-political preconditions of the uprising, the political motivation of the Kremlin is seen through the plans for the communist future of Poland and the elimination of political competition by destroying the AK with the hands of the Germans.

Despite the unfavorable circumstances, lack of weapons and experience of the rebels, considerable advantage of the German forces over the insurgents and the means of warfare, the rebels, in general, got at least one third of the territory of Warsaw, including parts of the right bank of Vistula and the Cherniak exit to the shore of the Vistula, giving the SA operational opportunities of forcing Vistula from its eastern shore.

However, due to the lack of assistance from the SA prior to the onset of its offensive on September 9, 1944, the impossibility of effective assistance from the Allied forces, a significant advantage of the German troops, the Warsaw uprising of 1944 ended in defeat and significant human casualties.

Боротьба народів за незалежність і самовизначення часто супроводжується подіями або й цілими сторінками історії, про які наступні покоління намагаються забути, замовчати, стримано інтерпретувати. Проте без трагічних сторінок, помилок й поразок в історії народів неможливо уявити собі становлення нації – це є своєрідною ціною за державотворення та її майбутнє. Варшавське повстання 1944 р. є однією з тих надзвичайно трагічних сторінок в історії Польщі, які стали важким «тягарем» процесу польського націєтворення. Але без готовності боротися за свободу за будь-яких умов і жертвувати кращими синами і доньками народу в ім'я майбутнього нації, національної гідності і звитяги не було б успішної сьогоденної Польщі. В умовах загострення боротьби українського народу за незалежність і суверенітет проблема Варшавського повстання 1944 р. в контексті його воєнно-політичних передумов, причин та наслідків набуває особливої актуальності.

Повстання у Варшаві 1944 р. було предметом дослідження істориками минулого і сучасності. За радянської доби з'явилася ціла низка досліджень, що в дусі радянських ідеологів ігнорують реальні військові передумови та очевидні політичні мотиви зупинення радянського наступу на варшавському напрямку на початку серпня 1944 р. [1]. Подібну «спадковість» в оцінках і упередженості переважно демонструють сучасні російські дослідники [2]. Польська історіографія більш об'єктивно оцінює трагічні події у Варшаві, їх передумови і причини [3]. Розробку досліджуваної проблеми в українській історичній науці

загалом можна охарактеризувати як недостатню, зорієнтовану на перебіг самого повстання, без приділення докладної уваги воєнно-політичним передумовам [4].

Зважаючи на стан дослідження проблеми Варшавського повстання 1944 р. автор приділив особливу увагу глибокому аналізу воєнно-політичних передумов, причин повстання та поразки, наслідків на тлі розгортання повстання у Варшаві. Дослідження є частиною держбюджетної науково-дослідної теми «Етнонаціональний чинник національної політики радянського комуністичного режиму щодо українського та польського народів (1920 – 1940 рр.).»

1 серпня 1944 р. о 17.00 (в годину «W») розпочалася військова операція по опануванню польської столиці, що була однією з частин операції «Буря». Операція передбачала повстання на окремих польських територіях, з яких відступатиме німецька армія, взяття їх під контроль і легалізацію структур еміграційного уряду С. Миколайчика безпосередньо перед приходом радянських військ. Стратегічною ціллю операції «Буря» було взяття під контроль силами АК довоєнних територій Польщі і, опираючись на факт їх контролю, підтвердження статусу уряду в еміграції та АК як повноправних суб'єктів міжнародних відносин, що у перспективі післявоєнного мирного врегулювання мало сприяти поверненню земель, якими міжвоєнна Польща володіла до 1 вересня 1939 р. [5, с. 452-455].

За планом повстання у Варшаві Армія Крайова (АК) повинна була напередодні вступу у польську

столицю радянських військ оволодіти нею впродовж 4-5 днів і встановити політичну владу польського еміграційного уряду. Повстання у Варшаві мало розвиватися за сценарієм, реалізованим спочатку навесні 1944 р. на Волині, а згодом, в липні цього ж року – у Вільнюсі, Львові та деяких менших містах Галичини [6].

Важливо зазначити, що після того, як ці міста займали радянські війська, вояків АК роззброювали [7, с. 466, 468-470] і чимало з них опинилось в радянських концтаборах. Лише під Вільно в липні 1944 р. було роззброєно, за різними даними, від 6 до 9 тис. аківців. Загалом близько 50 тис. польських військовослужбовців АК, які брали участь в операції «Буря», склали зброю і були вивезені в табори у глиб СРСР [8, с. 98]. Такою була ціна, яку платили аківці за рішення скласти зброю на ультиматуми радянських військ роззброїтися або вступити до промосковського Війська Польського (ВП). Огульні звинувачення аківців у співпраці з німцями, і як наслідок – репресії, невизнання Кремлем уряду в еміграції, пропагандистські кліше і таврування членів уряду, воїнів АК і дезінформація населення – все це об'єктивно не могло не впливати на ставлення до тоталітарного режиму Й. Сталіна в СРСР уряду в еміграції, командирів, бійців АК та підтримуючих еміграційний уряд С. Миколайчика і спричинило розробку планів уникнення комуністичного ярма, методами політичної й навіть шляхом збройної боротьби проти радянських військ і промосковської «п'ятої колони» [9, с. 455-458, 460-463, 465-468]. Зрозуміло, що Й. Сталін та його оточення були добре обізнані про настрої і задуми політичних опонентів комуністичного устрою.

Для подальшого об'єктивного дослідження Варшавського повстання 1944 р. та причин його настільки катастрофічної й трагічної поразки слід приділити окрему увагу аналізу передумов повстання у польській столиці. Після висадки союзників у Нормандії на початку червня 1944 р. Радянська Армія (РА) отримала можливість для широкомасштабного наступу в Білорусії, що завершився розгромом групи армій «Центр» і виходом до території Польщі. Під час участі РА у бойових діях на території Польщі 21 липня 1944 р. у Москві представники лівих польських партій у складі промосковської Крайової Ради Народової, на противагу визнаному західними союзниками й діючому з 1939 р. у Лондоні уряду Польщі у вигнанні, якому підпорядковувалась більша частина антинімецького спротиву, включаючи АК, утворили другий польський осередок влади – Польський комітет національного визволення

(ПКНВ). ПКНВ проголосив себе тимчасовим урядом Польщі і отримав визнання Радянського Союзу, який зобов'язався передати ПКНВ владу на звільнених від Німеччини польських територіях [10, с. 154]. Відносини з урядом в еміграції були розірвані за ініціативою радянської сторони ще 25 квітня 1943 р. як відповідь на реакцію польського уряду на німецьку заяву про розстріли радянського режиму польських офіцерів восени 1940 р. поблизу Смоленська [11, с. 139]. Таким чином, влітку 1944 р. Польща не лише у форматі геополітичних реалій, вірогідних негласних домовленостей між лідерами Великої Британії, США та СРСР, а й фактично стала не лише частиною оперативної сфери дій радянських військ, а й сфери політичного впливу і відповідальності СРСР.

Польща була стратегічно важливою як з військово-політичної, так і з ідеологічної точки зору. Варшава являла собою важливий стратегічний укріплений район, втрата якого німцями відкривала РА шлях в центральну Європу, на Берлін та у Східну Пруссію. Незважаючи на те, що у радянській науковій літературі часто оперують політично вмотивованими фразами на кшталт таких, що Варшава не розглядалася в якості орієнтира для дій радянських військ, аналіз планів радянського командування свідчить про протилежне. Значною мірою, через необхідність створити передумови для «звільнення» Польщі та її столиці, звісно, не виключаючи й Східної Пруссії та Прибалтики, на центральній ділянці радянсько-німецького фронту і було сплановано та проведено силами 4-х фронтів операцію «Багратіон», здійснення якої вважалося ключовим завданням РА на літо 1944 р. [12, с. 286].

Слід зазначити, що у складі 1-го Прибалтійського, 3, 2 і 1-го Білоруських фронтів було 27 армій, що включали 166 стрілкових дивізій, 12 танкових і механізованих корпусів, та 21 бригаду. Група армій «Центр» німців, разом зі з'єднаннями сусідніх груп армій, могла протиставити 63 дивізії та 3 піхотні бригади, розвинуту мережу залізничних і шосейних доріг. Загалом, співвідношення сил і засобів сторін до початку операції колиалося від 2:1 в особовому складі, 3,8:1 в гарматах і мінометах, 3,9:1 в бойових літаках, до 5,8:1 в танках і САУ на користь радянських військ [13, с. 42-47].

Після розгрому групи армій «Центр» брестсько-люблінська операція 1-го Білоруського фронту передбачала вихід після звільнення Бреста (звільнено 28 липня) і Любліна (24 липня) широким фронтом до Вісли, захоплення плацдармів

з півдня і півночі від Варшави і в передмісті польської столиці Празі [14, с. 55-56; 88]. Директива Ставки Верховного Головнокомандування командуючому військами 1-го Білоруського фронту від 27 липня про наступ на варшавському напрямку передбачала після оволодіння районом Брест і Седльце правим крилом фронту розвивати наступ в загальному напрямку на Варшаву з завданням не пізніше 5–8 серпня оволодіти Прагою [15, с. 201]. Саме з метою захоплення Варшави і мали створюватися плацдарми південніше, по центру і північніше польської столиці.

29 липня було захоплено південні плацдарми на Віслі південніше Пулав, протягом 28 липня – початку серпня – в районі Магнушев. В цьому районі була надзвичайна перевага у повітрі радянської авіації: в період з 18 по 31 липня силами лише однієї 6-ї повітряної армії було виконано 12 тис. літако-вильотів і німецька авіація після значних втрат в середині серпня припинила активні дії в цьому районі, де діяла також й 16-а повітряна армія [16, с. 60]. Станом на 31 липня 47-а армія і 2-а танкова армія, за підтримки 11-го танкового та 2-го кавалерійського корпусів, захопили Седльце, розташоване близько 80 км південніше від Варшави. Тим часом, та сама 2-а танкова армія вздовж Вісли вийшла до варшавського передмістя Прага, звільнивши протягом 30 липня сусідні Отвоцк, Воломін і Радзімін, перебувала від столиці на відстані не більше 10 км. Слід додати до них і діючі на варшавській ділянці фронту 70-у, 28-у, 65-у і 48-у армії, а також 1-у армію Війська Польського (ВП), що з 27 липня розташовувалася між пулавським і мангушевським плацдармами [17, с. 60-62; 88-89].

Таким чином, аналіз військових передумов Варшавського повстання, з врахуванням задіяних військових з'єднань РА і очевидної переваги у силах і засобах після розгрому групи армій «Центр», настановлює на висновок, що станом на початок серпня РА була цілком здатна у короткостроковій перспективі звільнити Варшаву від німецьких військ. Звичайно, вразі продовження бойових дій на початку серпня, спрямованих на виконання плану зі звільнення польської столиці, чого, за виключенням розширення і укріплення плацдармів південніше Варшави, не відбулося. На варшавському напрямку воєнна обстановка на початку серпня почала характеризуватися стабілізацією фронту, відбиттям нечисленних, хоч в окремих ділянках і доволі масованих, контрударів німецьких військ, підтягуванням підрозділів забезпечення тощо. Артилерія РА в ніч на 1 серпня замовкла, авіація також припинила діяльність

на цьому відрізку. З ночі «на лінії фронту і у повітрі» за свідченнями високопоставлених очевидців АК і емігрантського уряду запанувала страшна, дивна і не пояснювана нічим тиша [18, с. 85].

Пояснює призупинення наступу радянських військ на початку серпня Директива Ставки Верховного Головнокомандування заступнику Верховного Головнокомандуючого, командуючим військами 1-м і 2-м Білоруським, 1-м Українським фронтів від 29 липня про покладення «на заступника Верховного Головнокомандуючого Маршала Радянського Союзу Жукова не лише координування, але й керівництва операціями, що проводяться військами 1-го Українського фронту, 1-го Білоруського фронту і 2-го Білоруського фронту» [19, с. 202]. Результат Директиви не забарився і на Донесення командуючого 2-ю танковою армією командуючому військами 1-го Білоруського фронту про наявність Варшавського укріпленого району та рішенні наступати на місто Прагу – передмістя Варшави від 30 липня 1944 р. К. Рокоссовським, який цього ж дня наказував 4-м арміям форсувати Віслу [20, с. 202-203], було накладено резолюцію від 30.07.1944 р., що вимагала від командарму 2-ї танкової армії «діяти по обстановці штурма укріпрайонів й довготривалих оборонних споруд уникати...» [21, с. 204]. Хоча 2-а танкова армія в цей період, зокрема, станом на 4-е серпня – вже після боїв протягом 1-3 серпня, без врахування 50 танків, 24 гармат і 61 міномета 3-го танкового корпусу, лише танків мала 344 одиниці [22, с. 213-214].

В цьому контексті заслуговує особливої критики польський промосковський дослідник Р. Назаревич, який надмірно тенденційно, завищуючи дійсні причини зупинки радянського наступу на Варшаву напередодні повстання, описує танкові бої 3-го танкового корпусу 2-ї танкової армії з трьома німецькими танковими дивізіями, забуваючи про інші військові з'єднання 2-ї танкової армії, уникає глибокого аналізу дій інших радянських армій на варшавському напрямку [23, с. 89, 101]. Подібну заангажовану і необ'єктивну позицію демонструють й переважна більшість сучасних російських істориків і деякі українські історики, що в дусі радянських ідеологів ігнорують реальні військові передумови зупинення радянського наступу на початку серпня 1944 р., аналізуючи за встановленим радянською історичною наукою шаблоном дії 2-ї танкової армії та інших армій на варшавському напрямку, виривають окремі події з загального контексту, не враховують оперативної обстановки у Варшаві напередодні повстання, ігнорують очевидні політичні мотиви

зупинення радянського наступу на початку серпня 1944 р. на варшавському напрямку тощо.

Натомість, ще наприкінці липня німецькі війська, під тиском РА, що лише наближалася до Вісли, почали спішно покидати межі міста, розпочалась гарячкова евакуація німецьких владних структур із Варшави, німецьких родин. Вермахтом також була здійснена часткова евакуація з Варшави складів [24, с. 800; 4]. Непослідовність і квапливість дій німців у польській столиці була обумовлена стрімким наступом РА і невизначеністю німецького командування, яке не одразу опанувало ситуацію після спроби антигітлерівського перевороту і замаху на А. Гітлера 20 липня 1944 р.

Населення міста бачило поспішну евакуацію німців з Варшави і чуло гуркіт канонади з боку лівого берега Вісли. Сприймавши евакуаційні заходи німців як завершення німецької окупації в столиці, містяни бойкотували німецькі накази виходу 100 тис. осіб до робіт з будови укріплень довкола міста. Відсутність німецьких репресій за непослух було трактовано містянами як вияв слабкості гітлерівців і підтвердження очікувань [25]. Здавалось, що найближчим часом німці залишать Варшаву і невдовзі здадуть Берлін або капітулюють.

Невдовзі ситуація змінилася кардинальним чином. Німецьке командування оговталось після стрімких наступальних дій РА і А. Гітлер вирішив утримати польську столицю як стратегічно важливий укріплений вузол запланованого фронту по лінії річок Вісла й Нарев, за всяку ціну. Скориставшись раптовим призупиненням радянського наступу, німецьке командування зосередило у Варшаві авіацію, артилерію, танки й живу силу. Варшав'яни стали свідком прибуття свіжих німецьких частин. Німецька оборона зміцнила позиції на підступах до міста. Отже, замість оперативного простору між радянсько-німецьким фронтом, на який розраховували розробники плану повстання, було повне оточення повсталих у польській столиці посилені німецьким угрупованням.

Але повстання після поширення серед підрозділів АК наказу її головнокомандувача генерала Т. Коморовського (позивний «Бур») було невідворотнім. Слід зазначити, що рішення про початок повстання, з сумнівами і ваганнями, під впливом просування радянських військ в бік Варшави та евакуації зі столиці німців [26, с. 236], було ухвалене 31 липня після 17 год. і впродовж кількох годин наказ про початок повстання на наступний день – 1 серпня о 17.00, було доведено до аківців Варшави. Зважаючи на присутність радянських розвідників у Варшаві можна впевнено говорити,

що радянське керівництво знало про попередні плани керівництва АК щодо повстання у столиці, і що ще до настання пізньої ночі було поінформовано щодо відповідного наказу про початок повстання. Можливо й до 21-ї години 31 серпня, до зустрічі Наркома Іноземних справ В. Молотова з прем'єр-міністром уряду в еміграції С. Миколайчиком, який, повідомивши радянському Наркому про те, що «...Польський уряд обмірковував план генерального повстання у Варшаві й хотів би просити Радянський уряд про бомбардування аеродромів біля Варшави» [27, с. 205-206], свідомо чи несвідомо, але підтвердив очевидно наявну у Кремля інформацію. Призупинення наступу радянських військ дивним чином збігається в часі, з врахуванням необхідного часу на ухвалення рішення на рівні Ставки і поінформування уповноважених осіб з радянського військового керівництва, з ухваленим головнокомандувачем АК рішенням про початок повстання у Варшаві. Відмінити наказ у зв'язку зі зміною ситуації і зупиненням радянського наступу в ніч з 31 липня на 1 серпня було неможливо через особливість підпільної організації та структури АК.

Повстання розпочалося після кількогодинної мобілізації за різними оцінками від 25 до 40 тис. бійців Варшавської округи АК та містян, що виступили проти гітлерівських військ у польській столиці. З повсталих лише кожен десятий мав зброю (гвинтівку, автомат чи бодай пістолет), приблизно така сама кількість мала який-небудь бойовий досвід [28, с. 142-144; 155].

Протистояли їм добре озброєні німецькі війська, що мали артилерію, авіацію, танки, вдосталь боєприпасів. Регулярні формування вермахту мали підтримку з боку Познанської військової жандармерії, підрозділів дивізії СС «Herman Goering», панцерної дивізії СС «Viking», трьох батальйонів голодних радянських військовополонених з Азербайджану й Туркменістану, «антипартизанської бригади» Оскара Дирлеванґера, що складалася лише зі злочинців, яким відклали виконання вироку, і сумнозвісної есесівської бригади РОНА (Русская освободительная народная армія) [29, с. 801]. Загалом кількість гітлерівців, задіяних у придушенні повстання у Варшаві протягом серпня-вересня 1944 р., досягла чисельності корпусу і становила біля 40 тис. осіб. [30, с. 155; 91]. 9 серпня їх об'єднали в окремий корпус під командою обергруппенфюрера СС фон дем Баха. Дієвими за руйнівною і смертельною дією засобами боротьби проти повсталих були начинені вибухівкою машини, що вибухали за радіосигналом, керовані через дистанційні пристрої спеціальні

танкетки «Голіаф», що вибухали під укріпленнями чи барикадами, надважкий танк *Sturmtyger*, вагою 70 тон, з 380 мм. гарматою і 345 кг. стрільної ваги та гігантська гармата (мортира) *Karl* калібром 600 мм і стрільною вагою 1500 кг.[31].

Незважаючи на несприятливі обставини у перші дні серпня повстанці опанували більшість районів Варшави, зокрема, в сукупності щонайменше третину території міста, включно з правобережним районом Прага, який щоправда було опановано німцями 3 серпня через невелику кількість учасників повстання [32, с. 100]. Було взято під контроль й частину району Чернякув, що давало повстанцям безперешкодний підхід до берега Вісли, як і оперативні можливості для форсування Вісли з її східного берега. Єдиним районом, повністю звільненим від ворога, було Старе Місто. Звільнені частини районів через німецьку стратегію розчленування осередків повстання і обмеження взаємодії, опинилися в оточенні, повстання відразу переродилося в фактично незалежні ділянки опору. Зв'язок між окремими ділянками опору довелося налагоджувати через «канали» – так у повсякденні називали каналізаційні ходи, 5-6 серпня підземні траси з'єднали Мокотов і Середмістя. З 10 серпня почалося організоване риття переходів до каналів та організація повноцінної мережі «підземного сполучення» [33].

Населення Варшави з ентузіазмом підтримало повсталих, надихаючи на продовження збройної боротьби. Місто замайоріло національними прапорами, містяни активно будували барикади, повсюдно читалася преса, лунало радіо. До бійців АК приєдналися інші, хоч й нечисленні у столиці, збройні формування – від комуністичної Армії Людової (АЛ) кількістю 270 бійців до крайньо націоналістичних Національних Збройних Сил (NSZ) 700 бійців відповідно [34, с. 155]. Про нечисленність представників інших воєнних організацій на тлі переважної більшості серед повсталих бійців АК згадує у спогадах очевидець повстання Л. Биковський [35, 7].

Але слабе озброєння й нестача боєприпасів обмежували можливості повстання, яке зводилось до героїчної оборони окремих ділянок Варшави. Атаки повсталих на великі військові об'єкти, обидва аеродроми, чотири мости в місті через Віслу, адміністративні будівлі, штаби та військові казарми СС та поліції виявилися провальними і призвели до втрати протягом першого дня близько 2 тис. бійців і більш ніж половини зброї, у той час як німецькі частини втратили в 4 рази менше людей [36, с. 92]. Повстанцям вдалося захопити

лише Головну пошту та електростанцію. Командування АК у ніч проти 2 серпня трактувало перебіг першого дня повстання як крах своїх планів і навіть розважувало можливість припинення бойових дій. Частина підрозділів повстанців, усвідомивши складність і програвність ситуації, навіть покинула місто та перейшла в довколишні ліси [37]. Але попервах повсталим вдавалося утримувати ініціативу, оскільки німецьке командування не встигло ще підтягти до столиці додаткову техніку та гармати.

Керівництво АК у Варшаві зверталися за допомогою у питанні постачання зброї, боєприпасів, амуніції, провізії тощо як до польського уряду в Лондоні, так і до радянського командування. Так, 8 серпня командувач округом Варшава АК А. Хрущель («Нурт») звертався до К. Рокосовського, за день до цього радянський офіцер – колишній військовополонений капітан Калугін також повідомляв радянському командуванню про потреби АК і місця бомбардувань з повітря у Варшаві, де зосереджено німецькі війська. [38, с. 469-470] Уповноважені особи британського уряду, британської військової місії в СРСР, посольства Великої Британії декілька разів передавали в Кремль інформацію про потреби повсталих та їх прохання [39, с. 210-211, 220-223, 227-228, 231, 246-247]. С. Миколайчик особисто звертався до Й. Сталіна 3 серпня під час прийому про допомогу повсталим «ззовні» і про «постачання зброї на пункти, які вони контролюють» [40, с. 553-559]. Окрім цього, посольство США зверталось з проханням дозволити американським ВПС використовувати радянські аеродроми для посадки під час виконання операцій по допомозі повсталим [41, с. 228-229]. Проте Кремль і радянське командування, як видно з документів, на початковому етапі повстання ігнорувало такі звернення, прикриваючись ідеологічними кліше про авантюру у Варшаві [42, с. 231-232, 237, 247-249].

Натомість, німці, хоч і залишили повстанцям значну частину міста, сконцентрували свої сили в ключових, зручних для оборони об'єктах і районах, які також були зручними й для розгортання наступальних операцій. Підтягнувши підкріплення, вони почали поступово вибивати повстанців із захоплених ними теренів. Одна за одною захоплювались вулиця за вулицею, окремі ділянки міста, польську столицю та її жителів обертали в попіл. Характер операцій нацисти спершу продемонстрували на головній вулиці передмістя Воля, де після відступу АК під невпинним вогнем вони стратили 8 тис. жителів міста. Захопивши 11 серпня передмістя Охота, німці вбили 40 тис. осіб. Звичними

були підпал лікарень з медперсоналом й пацієнтами, масові розстріли, використання захопленого цивільного населення як прикриття для танків і як захист німецької піхоти [43, с. 802]. 13 серпня було здано ще одну ділянку міста – Ставки. Уцілілі оборонці Волі, Охоти та Ставків перебралися у райони Середмістя та Повісля.

Старе Місто на той час уже було повністю оточене і його захисники стикнулися з постійними акцентованими атаками одночасно з різних боків. Наступи супроводжувалися артилерійським обстрілом та бомбардуванням цієї частини міста. Повсталі кілька разів безуспішно намагалися прорватися до лісів Кампіносу та до Середмістя [44]. 2 вересня АК вийшла зі Старого Міста, близько 40 тис. жителів якого загинуло через бойові дії, бомбардування і масові розстріли. 1,5 тис. осіб з тих, хто лишився живим, несучи на ношах 500 поранених, пролізли крізь єдиний люк у міську каналізаційну систему і, пройшовши шість кілометрів по пояс у нечистотах, вирвалися на свободу. 6 вересня впало Повісля по лінії вулиці Новий Свят, що дозволило гітлерівцям почати реалізацію плану з відсічення повстанців від Вісли, щоби перервати можливі контакти з радянськими військами. Усі звільнені сили було спрямовано на ліквідацію останніх осередків повстання у Чернякуві, Жолібожі, Мокотуві та Середмісті, які невдовзі під тиском значно переважаючих сил противника впали: 23 вересня впав Чернякув, 26 вересня – Мокотув, 30 вересня – Жолібож [45, с. 802].

Прикметно, що лише на етапі очевидної кризи повстання і початку ліквідації його осередків поблизу Вісли, тобто через понад п'ять з половиною тижнів, радянські війська відновили бойові дії на Варшавському напрямку і спільно з підконтрольною 1-ю армією ВП під командуванням генерала Берлінга розпочали наступ на варшавське передмістя Прагу. Цілком очевидним і логічним з точки зору політичних міркувань Кремля про комуністичне майбутнє Польщі є зв'язок між суперечливими заявами Й. Сталіна про його згоду надавати допомогу повстанцям і одночасною відмовою радянського керівництва надати радянські аеродроми для посадки літаків західних союзників, що здійснювали польоти на Варшаву, та ігноруванням повстання у Варшаві й ненаданням власне радянської допомоги повсталим, зміною цієї позиції 9 вересня 1944 р. і рішенням радянської сторони про надання матеріальної допомоги повстанцям, що збігається з датою початку наступу радянських і польських військ на Прагу. Ці суперечливі і непослідовні на перший погляд події підпорядковуються важливій для

Кремля передумові звільнення від німецьких військ польської столиці – усунення політичної конкуренції шляхом знищення АК та її прибічників. Можна погодитися з польською дослідницею Г. Дильонговою, що «Сталін використав свою вирішальну перевагу для знищення керівників АК, повстанців і самого міста, що мало великі традиції конспірації та боротьби за незалежність... Він це робив руками німців, унеможлививши допомогу союзників повсталій столиці та стримавши наступ Червоної армії на всьому польському фронті...» [46, с. 154]. Подібне розуміння причини зупинки РА демонструють і очевидці тих страшних подій [47, с. 5].

Активізація РА протягом 10-14 вересня силами 1-го Білоруського фронту під командуванням маршала К. Рокосовського припала на період вже невідворотної поразки повстання. За планом радянського командування, що вдалося реалізувати силами 47-ї і 70-ї армій та 1-ї армії Війська Польського (ВП) під командуванням генерала 3. Берлінга, перекинутої з магнусевського плацдарму, в результаті концентричного наступу було ліквідовано німецький плацдарм і опановано варшавське передмістя Прага [48, с. 165-168]. Ідеологеми на кшталт таких, що звільнення Праги в цей період розглядалося радянським командуванням як операція місцевого значення, є очевидними. З точки зору військової науки, з врахуванням стратегічних завдань радянських військ на цей період, реалізація операції не лише дозволяла створити додатковий плацдарм під Варшавою з можливістю більш дієвого залучення артилерії у перспективі боїв за звільнення польської столиці, але й мала далекоглядні політичні наслідки. Саме політичними факторами були продиктовані рішення про направлення підрозділів ВП спочатку на магнусевський плацдарм, а згодом залучення його ж на опанування Праги на лівобережжі Вісли і до захоплення плацдарму на варшавському правому березі Вісли в районі Чернякува на противагу майже розбитій в цей час АК у Варшаві [49, 216, 218-219, 221-222, 246, 249-251].

Але форсування 16 вересня Вісли ВП було вже несвоєчасним, надто запізним і невдалим через локалізацію німцями осередків повстання і витіснення повсталих з територій поблизу західного берега Вісли та значне укріплення німецької оборони на цьому напрямку. Додатковими факторами, що призвели до зриву операції з форсування Вісли та опанування польської столиці, була слабка реалізація плану операції, відсутність досвіду і недостатня кількість задіяних сил

та засобів ВП у звільненні Варшави, відсутність належної підтримки підрозділами РА, що були задіяні головним чином на південному та північному плацдармах. За оцінками самих представників керівного складу РА 4-5 дивізій могли вирішити кращу долю повстання і польської столиці. Але підрозділи ВП, що не пробилися до повсталих, без посилення радянськими військами, важким озброєнням, за умов фактичної бездіяльності радянської авіації та артилерії, 22 вересня, ще до падіння Чернякува, Мокотува та Жолібожа, було переправлено на східний берег Вісли [50, с. 271-275, 290-293]. Таким чином, долю Варшавського повстання, як і власне Варшави, було вирішено остаточно.

Ввечері 2 жовтня генерал Т. Бур-Коморовський підписав акт капітуляції [51, с. 451]. Бійцям АК дали статус комбатантів і вони потрапили до рук вермахту як військовополонені. За 63 дні повстання АК втратила близько 10 тис. убитими, 6 тис. зниклими без вісті і 15 тис. пораненими; ще 17 тис., включаючи 6 генералів і більше 900 офіцерів, протягом першої декади жовтня здалось у полон. Німці, включаючи російські підрозділи, втратили убитими 1570 чоловік, 7 тис. зниклими без вісті і 9 тис. пораненими; більшість із 2 тис. німецьких полонених були звільнені за умовами капітуляції. Кількість жертв цивільного населення під час Варшавського повстання, за різними оцінками, сягнула 150-225 тис. осіб. За час міських боїв Варшава втратила чверть будівель і ще 35% спеціальні бригади СС, відповідно до наказу Гітлера «стерти Варшаву з лиця землі», зруйнували після капітуляції повстанців. Місто залишилось без мешканців: приблизно 550 тис. загнали до транзитного табору в Прушкуві, 150 тис. жителів знищених кварталів відправили на примусові роботи до Німеччини і до сумнозвісних концтаборів Маутгаузен, Аушвіц і Равенсбрюк. До 17 січня 1945 р., коли до Варшави – квітучої до війни столиці Польщі з населенням майже 1 млн. 300 тис., увійшли радянські війська, у ній не зруйнованими або непоправно непошкодженими залишилось не більше 10 % будинків і проживало не більше 20 тисяч осіб.[52, 802; 159].

Таким чином, Варшавське повстання 1944 р. було частиною операції «Буря», що передбачала повстання на довоєнних польських територіях в проміжок між відступом німецьких та приходом радянських військ і мала стратегічний розрахунок на опанування населених пунктів й встановлення місцевої та політичної влади АК та еміграційного уряду С. Миколайчика як головної передумови утворення незалежної польської держави.

Ключовими і визначальними щодо перебігу подій військово-політичними передумовами Варшавського повстання було потрапляння Польщі влітку 1944 р. в оперативну сферу дій радянської армії (РА), сферу політичного впливу і відповідальності Радянського Союзу внаслідок розгрому групи армій «Центр» і виходу до території Польщі по р. Вісла радянських військ влітку 1944 р. та утворення 21 липня 1944 р. у Москві Польського комітету національного визволення (ПКНВ) на протигагу визнаному західними союзниками й діючому з 1939 р. уряду Польщі у вигнанні, що не визнавався Кремлем.

Аналіз військових передумов Варшавського повстання 1944 р., врахування задіяних військових з'єднань РА та їх очевидної переваги у силах і засобах після розгрому групи армій «Центр», наявності плацдармів на західному березі Вісли південніше Варшави, ситуації всередині німецького вищого військового командування після антигітлерівського перевороту і замаху на А. Гітлера 20 липня 1944 р. та становища німецьких військ на варшавському напрямку до прибуття підкріплення впродовж кінця липня – початку серпня, наявних у Варшаві та її передмісті кількадесят тисяч навчених і вмотивованих бійців польського Руху опору – щонайперше АК, формують висновок, що станом на початок серпня РА була цілком здатна у короткостроковій перспективі звільнити Варшаву від німецьких військ.

Проте в ніч на 1 серпня наступ РА на варшавському напрямку було призупинено до 9 вересня. Зважаючи на вищезазначені військово-політичні передумови, автор вважає очевидними політичні мотиви зупинення радянського наступу на початку серпня 1944 р. на варшавському напрямку.

Варшавське повстання 1944 р. відбулося в умовах повного оточення повсталих у польській столиці посиленням наприкінці липня – на початку серпня 1944 р. німецьким угрупованням замість прогнозованого керівництвом АК оперативного простору між радянсько-німецьким фронтом.

Незважаючи на несприятливі обставини, недостатнє озброєння повсталих стрілецькою зброєю та важким озброєнням, нестачу медикаментів та продуктів харчування і недосвідченість повсталих містян, значну перевагу німецьких військ над повсталими у силах і засобах ведення бойових дій, повстанці у перші дні серпня, без підтримки ззовні, опанували у сукупності щонайменше третину території Варшави.

Однак, внаслідок відсутності будь-якої допомоги з боку радянських військ до другої декади вересня, що збігається з початком наступу

радянських й підконтрольних польських військ на Прагу 9 вересня 1944 р. і припадає на період вже невідворотної поразки повстання, та неможливості дієвої допомоги з боку союзницьких сил через відмову радянського керівництва надати радянські аеродроми для посадки літаків західних союзників, що здійснювали польоти на Варшаву, повстання, через значну перевагу противника, було приречене на поразку.

Варшавське повстання 1944 р., що тривало 63 дні, завершилося поразкою і підписанням капітуляції увечері 2 жовтня. Політичні задуми Кремля

про комуністичне майбутнє Польщі та усунення політичної конкуренції шляхом знищення АК і її численних прибічників, знищення польської столиці з її духом свободи і великими традиціями конспірації й боротьби за незалежність руками німців стали трагічними передумовами звільнення від німців Варшави і є одночасно наслідком та проявом національної політики радянського тоталітарного режиму щодо польського народу як одного з багатьох, що прагнули свободи і незалежності.

Джерела та література

1. История Второй мировой войны. 1939-1945. В двенадцати томах. – М.: Военное издательство МО СССР, 1978. – Т. 9. – 575 с.; Алтунин А.Т. Звезды над Вислой. – Москва: Воениздат, 1984. – 317 с.; Назаревич Р. Варшавское восстание 1944 год: политические аспекты. – М.: Прогрес, 1989. – 232 с.;
2. Мельтюхов М.И. Операция «Багратион» и Варшавское восстание 1944 года // Вопросы истории. 2004. № 11. – с. 44-56.; Польша в XX веке. Очерки политической истории. Ред. кол: Г. Ф. Матвеев, А. Ф. Носкова (отв. ред.), Л. С. Лыкошина. – М.: Индрик, 2012. – 952 с.
3. Wojna po wojnie: antysowieckie podziemie w Europie Śródkowo-Wschodniej w latach 1944-1953 / Grzegorz Motyka, Rafał Wnuk, Tomasz Stryjek, Adam F. Baran. - Gdańsk ; Warszawa : Wydaw. nauk. Scholar. – 2012. – 666. s.; Tebinka J. Sprawa polska w polityce Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych (od Teheranu do Jałty) // Mazowieckie Studia Humanistyczne, Nr 1-2, 2004, s. 137-159.; Kirchmayer J. Powstanie warszawskie. – Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1964. – 536 s.;
4. Скорич Л. В. Аналіз подій Варшавського повстання 1944 року з позицій сучасності// Військово-науковий вісник. – 2016. - Вип. 25. - с. 154-161.; Володимир Лук'янюк. Поразка Варшавського повстання. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/tm.pl?Month=10&Day=02&a=P>; Мельник І. Варшавське повстання 1944 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/25161>
5. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1): СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Терра, 1994. – 492 с.
6. Мельник І. Варшавське повстання 1944 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/25161>
7. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1): СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Терра, 1994. – 492 с.
8. Цепенда І. Українсько-польські відносини 40-50-х років XX ст.: етнополітичний аналіз. – К: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2009. – 387 с.
9. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1): СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Терра, 1994. – 492 с.
10. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990. /Пер. з пол. М. Кірсенка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 239 с.; Володимир Лук'янюк. Поразка Варшавського повстання. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/tm.pl?Month=10&Day=02&a=P>
11. Tebinka J. Sprawa polska w polityce Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych (od Teheranu do Jałty) // Mazowieckie Studia Humanistyczne, Nr 1-2, 2004, s. 137-159.
12. Штеменко С.М. Генеральний штаб в роки війни. – К.: Політвидав України, 1983. – 439 с.;
13. История Второй мировой войны. 1939-1945. В двенадцати томах. – М.: Военное издательство МО СССР, 1978. – Т. 9. – 575 с.
14. История Второй мировой войны. 1939-1945. В двенадцати томах. – М.: Военное издательство МО СССР, 1978. – Т. 9. – 575 с.; Назаревич Р. Варшавское восстание 1944 год: политические аспекты. – М.: Прогрес, 1989. – 232 с.
15. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1): СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Терра, 1994. – 492 с.
16. История Второй мировой войны. 1939-1945. В двенадцати томах. – М.: Военное издательство МО СССР, 1978. – Т. 9. – 575 с.
17. История Второй мировой войны. 1939-1945. В двенадцати томах. – М.: Военное издательство МО СССР, 1978. – Т. 9. – 575 с.; Назаревич Р. Варшавское восстание 1944 год: политические аспекты. – М.: Прогрес, 1989. – 232 с.

18. Pużak K. Wspomnienia 1939-1945. Zeszyty Historyczne. – Paris, 1977. Z. 41, s. 3-196.
19. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1): СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Терра, 1994. – 492 с.
20. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1): СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Терра, 1994. – 492 с.
21. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1): СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Терра, 1994. – 492 с.
22. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1): СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Терра, 1994. – 492 с.
23. Назаревич Р. Варшавское восстание 1944 год: политические аспекты. – М.: Прогрес, 1989. – 232 с.
24. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі /пер. з англ. П. Тарашук. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1080 с.; Биковський Л. Польське повстання у Варшаві 1944 р.: Спомини. – Лондон: Українська видавнича спілка, 1963. – 47 с.
25. Мельник І. Варшавське повстання 1944 року [Електронний ресурс] / Ігор Мельник. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/25161>
26. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1): СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Терра, 1994. – 492 с.
27. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1): СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Терра, 1994. – 492 с.
28. Kirchmayer J. Powstanie warszawskie. – Warszawa: Wydawnictwo Książka i Wiedza, 1964. – 536 s.; Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990. /Пер. з пол. М. Кірсенка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 239 с.
29. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі /пер. з англ. П. Тарашук. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1080 с.
30. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990. /Пер. з пол. М. Кірсенка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 239 с.; Назаревич Р. Варшавское восстание 1944 год: политические аспекты. – М.: Прогрес, 1989. – 232 с.
31. Мельник І. Варшавське повстання 1944 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/25161>
32. Назаревич Р. Варшавское восстание 1944 год: политические аспекты. – М.: Прогрес, 1989. – 232 с.; Володимир Лук'янюк. Поразка Варшавського повстання. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/tm.pl?Month=10&Day=02&a=P>
33. Ісаюк Олеся. Варшавське повстання. Розповідь про одну подію. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/varshavske-povstannya.html>
34. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990. /Пер. з пол. М. Кірсенка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 239 с.
35. Биковський Л. Польське повстання у Варшаві 1944 р.: Спомини. – Лондон: Українська видавнича спілка, 1963. – 47 с.
36. Назаревич Р. Варшавское восстание 1944 год: политические аспекты. – М.: Прогрес, 1989. – 232 с.; Варшавське повстання 1944 року: причини поразки. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://wartime.org.ua/350-varshavske-povstannya-1944-roku-prichini-porazki.html>
37. Мельник І. Варшавське повстання 1944 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/25161>
38. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1): СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Терра, 1994. – 492 с.
39. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1): СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Терра, 1994. – 492 с.
40. Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów. – Warszawa: Państwowy Instytut Naukowe, 1965. – 836 s.
41. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1): СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Терра, 1994. – 492 с.
42. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1): СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Терра, 1994. – 492 с.
43. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі /пер. з англ. П. Тарашук. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1080 с.
44. Ісаюк Олеся. Варшавське повстання. Розповідь про одну подію. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/varshavske-povstannya.html>
45. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі /пер. з англ. П. Тарашук. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1080 с.
46. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990. /Пер. з пол. М. Кірсенка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 239 с.

47. Биковський Л. Польське повстання у Варшаві 1944 р.: Спомини. – Лондон: Українська видавнича спілка, 1963. – 47 с.
48. Назаревич Р. Варшавское восстание 1944 год: политические аспекты. – М.: Прогрес, 1989. – 232 с.;
49. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1): СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Терра, 1994. – 492 с.
50. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1): СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Терра, 1994. – 492 с.
51. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3-1): СССР и Польша: 1941-1945. К истории военного союза: Документы и материалы. – М.: Терра, 1994. – 492 с.
52. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі /пер. з англ. П. Тарашук. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1080 с.; Скорич Л. В. Аналіз подій Варшавського повстання 1944 року з позицій сучасності// Військово-науковий вісник. – 2016. - Вип. 25. - с. 154-161.; Володимир Лук'янюк. Поразка Варшавського повстання. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.jnsn.com.ua/cgi-bin/m/tm.pl?Month=10&Day=02&a=P>; Мельник І. Варшавське повстання 1944 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/25161>; Варшавське повстання 1944 року: причини поразки. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://wartime.org.ua/350-varshavske-povstannya-1944-roku-prichini-porazki.html>; Ісаєв І. Чому Варшавське повстання зазнало поразки? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.polradio.pl/5/198/Artykul/215541>